



INKLYUZIV TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

Fayziyeva U. Yu.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
dotsenti*

Tayanch so'zlar: psixologik-pedagogik yondashuvlar, inklyuziv ta'limni tashkil etish, fazoviy-semantik, kommunikativ, tashkiliy, kognitivsh komponenti va affektiv, inklyuziv ta'limning psixologik modeli.

Ключевые слова: психолого-педагогические подходы, организация инклюзивного образования, пространственно-смысловая, коммуникативная, организационная, когнитивная составляющая и аффективная, психологическая модель инклюзивного образования.

Key words: psychological and pedagogical approaches, organization of inclusive education, spatial-semantic, communicative, organizational, cognitive component and affective, psychological model of inclusive education.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada inklyuziv ta'limni tashkil etishning psixologik, pedagogik va tibbiy-ijtimoiy modellari bo'lgan inklyuziv ta'limning yaxlit modelini uning maqsadi, vazifalari tarkibiy qismlari ajratib ko'rsatildi. Inklyuziv ta'limning samaradorligiga erishishda psixologik-pedagogik yondashuning tutgan o'rnini yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье выделены цели и задачи целостной модели инклюзивного образования, являющейся психологической, педагогической и медико-социальной моделью организации инклюзивного образования. Отмечена роль психолого-педагогического подхода в достижении эффективности инклюзивного образования.

SUMMARY:

The article highlights the goals and objectives of a holistic model of inclusive education, which is a psychological, pedagogical and medical-social model for organizing inclusive education. The role of the psychological and pedagogical approach in achieving the effectiveness of inclusive education is noted.

Inklyuziv ta'lim bo'yicha qator rivojlangan xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta'lim modellarini o'rganildi. Masalan, XX asrning boshlarida rus olimlari inklyuziv ta'limning ko'plab nazariy muammolarini tadqiq etgan. Inklyuziv ta'lim modelida quyidagi komponentlari tadqiq qilingan: fazoviy-semantik, kommunikativ, tashkiliy, kognitivsh komponenti va affektiv kabi komponentlar

bilan hal qilingan Inklyuziv ta'limning integratsiyalashgan sharoitda olib borishda pedagogik jarayonning xususiyatlari, darslarning modellashtirilishi, tuzilishi ochib berilgan. Xorijiy mamlakatlar tajribasi va eksperimental loyihalar natijalariga asoslanib, biz psixologik, pedagogik va tibbiy-ijtimoiy modellarni o'z ichiga olgan inklyuziv ta'limning yaxlit modelini tanladik va tegishli maqsad, vazifalar belgilanib, har bir modelning tarkibiy qismlari ajratib ko'rsatildi. Inklyuziv ta'limning psixologik modeli maqsad, mazmun va tashkiliy komponentni o'z ichiga oladi. **Inklyuziv ta'limning psixologik modeli** samarali psixologik yordam maqsadini ko'zlaydi. Model komponentining vazifalariga psixo-dagnostika, psixo-korreksiya, psixo-agitatsiya, psixo-konsultatsiya, monitoring, ta'lim sifatiga yordam berish, rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, fanlar o'qitilishini qo'llab-quvvatlash kabi jarayonlar kiradi. **Psixo-dagnostika**-bu ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarning nutqini rivojlantirish darajasini, idrok etish qobiliyatini, vizual-motor funksiyasining rivojlanish darajasini o'rganish; autizmli bolalarning tashvish darajasining diagnostikasi; diqqat diagnostikasi, o'rganish va mehnat qobiliyati uchun motivatsiya, o'z-o'zini hurmat qilish va hissiy holat. **Psixo-korreksiya** bu ruhiy jihatlar orqali tuzatish ishlarini olib borish psixo-jismoniy rivojlanish turiga qarab tabaqalashtirilgan yondashuvni tuzatishga muhtoj bo'lgan bolalarning ruhiy kasalliklarini tuzatish, bolaga ta'lim muhitida moslashishga yordam berish, aqliy va jismoniy rivojlanishda aniqlangan og'ishlarni bartaraf etish yoki qoplashga qaratilgan faol ta'sir orqali shaxsiy munosabatlarni uyg'unlashtirish. Ta'lim dasturini o'zlashtirishda doimiy qiyinchiliklarga duch kelgan bolalarning shaxsiy rivojlanishi. **Psixo-agitatsiya** va **profilaktika**-bu yangi inklyuziv muhitga kirishi bilan bog'liq barcha turdagi og'ishlarning namoyon bo'lishini oldini olish, rivojlanishdagi psixologik qiyinchiliklarni o'z vaqtida aniqlash, maktabda bolaning shaxsini aqliy jixatini to'liq shakllantirish uchun zarur bo'lgan psixologik sharoitlarni yaratish. **Psixo-konsultatsiya** atrofda voqelikni ijobiy idrok etishga, boshqalar bilan do'stona munosabatlarni o'rnatishga, o'quv jarayoniga ijobiy munosabatda bo'lishga va o'rganishga qiziqishni oshirishga qaratilgan. Monitoring nogiron bolaning sog'lom tengdoshlariga moslashishga psixologik tayyorgarlik holatini, inklyuziv muhitda va o'qitishda taklif etilayotgan o'quv materiallarini qabul qilishga tayyorlik darajasini, ishonch darajasini aniqlaydi. **Ta'limni sifatli bo'lishiga ta'sir ko'rsatish**, sinf o'qituvchisi tomonidan psixolog va defektolog bilan birgalikda, butun sinf bolalari va nogiron bolalarning aqliy rivojlanishidagi asoratlarning oldini olish orqali o'quvchilar va o'quv jarayoni sub'yektlari bilan ishlash orqali amalga oshiriladi.

Inklyuziv ta'limning psixologik modelida quyidagi tamoyillar alohida o'rin tutadi: har bir o'quvchi shaxsini hurmat qilish, shaxsiy metodologiya, gender



yondashuv, maxfiylik, psixologik qo'llab-quvvatlash tamoyillari, ilmiy, tizimli, o'zgaruvchanlik, vaziyatlilik, individuallik, kabilarni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyillarning har biri psixologik ta'sir jarayonida o'ziga xos ravishda bir-birini to'ldiradi. Ushbu modelning bir qismi sifatida o'quvchilarni har tomonlama o'rganish uchun turli usullar ishlab chiqilgan. Masalan, kognitiv, kommunikativ imkoniyatlar va shaxslararo munosabatlarni o'rganish usullari. Ushbu usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning o'quv materiallarini idrok etish imkoniyatlari oshdi, shaxslararo munosabatlarda ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Nogiron bolalar rivojlanishining barcha jihatlarini o'rganib, o'quv jarayonini tashkil etishdagi qiyinchiliklarni aniqlab, biz maxsus pedagogik modelni ishlab chiqish zarurligini aniqladik. **Pedagogik model** va uning mazmunli, tashkiliy, baholash komponentlari inklyuziv ta'limni tashkil etish jarayonida amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ushbu turdagi mashg'ulotlar samaradorligini oshirishga qaratilgan edi. Mazmun komponentiga o'quv dasturlari, davlat standartlari, dasturlar, darsliklar, o'quv qo'llanmalari kiradi. Inklyuziv ta'limda o'quv jarayoni umumiy didaktik tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar bilan bir qatorda qo'shimcha ravishda biz taklif qilgan tamoyillar jarayonda qo'llanildi: o'zgaruvchanlik, bag'rikenglik, vaziyatlilik, o'zaro ishonch, refleksivlik, "natijaga yemas, balki ishtirok etishga" e'tibor, korreksion -tuzatish yo'nalishlari. Bizning modelimizda o'quv jarayoniga qo'yiladigan talablarga alohida e'tibor beriladi. Pedagogik talablarga vakolatli, korreksion-tuzatish, individual-yakka tartibdagi, kompensasion yondashuvlar kiradi. Pedagogik talablardagi vakolatli yondashuv, ularning tarkibi va barcha jarayonlar o'qituvchilarga mahorat darslari, o'quv seminarlar orqali yetkazib borildi. Inklyuziv ta'limga psixologik yondashuv talablari o'quv jarayonini uslubiy jihatdan to'g'ri va maqsadli takomillashtirishini ta'minlanishiga asos bo'ldi. **Inklyuziv ta'limga qo'yiladigan uslubiy talablar** metodik jihatdan tashkil etish, nogiron bolalarning imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qitish usullarining turlaridan foydalanishni maqsad qiladigan asosiy komponent hisoblanadi. Tadqiqot davomida biz ijobiy natijalarga erishishimizga hissa qo'shgan asosiy uslubiy yondashuvlarni aniqladik: didaktik ta'minot, interaktivlik, integrativlik, sinfda yordamchi vositalardan foydalanish. Bu jarayonda **inklyuziv ta'limga qo'yiladigan tashkiliy va gigiyenik talablar** alohida o'rin tutadi. Bularga jismoniy daqiqa, 1-3 daqiqa dam olish, toza havo, ichimlik suvi, himoya va qo'llab-quvvatlovchi rejim, faol harakat rejimi kiradi. **Himoyalovchi va qo'llab-quvvatlovchi rejim** bolalar salomatligini himoya qilishdir. Maktab va oila birgalikda bolalar salomatligini himoya qilishi muhim o'rinda turadi. Bolalar salomatligi uchun kun tartibiga to'g'ri rioya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabda bolalarning sog'lig'i va jismoniy tarbiyasiga e'tibor berilishi, boshlang'ich sanitariya-gigiyena ko'nikmalarini singdirish,

ularning sog'lig'iga ongli munosabatni va kun tartibini to'g'ri tashkil etish, sog'lig'i uchun kurashish qobiliyatini tarbiyalash talab etiladi. To'g'ri to'zilgan jadval va o'quv yuklamasi, yumshatilgan rejimga rioya qilingan faoliyatning namoyon bo'lishi, o'qish va o'rganishga qiziqish, samaradorlikka erishish uchun sharoit yaratuvchi muhim omillardan hisoblanadi. O'quv yuklamasi va o'quv rejimining ta'siri o'quv yili davomida nafaqat o'quvchilarning neyropsik sohasiga, balki salomatlik holatining boshqa ko'rsatkichlariga ham ta'sir qiladi. Aniq, izchil, odatiy va yumshoq rejim o'quvchining faoliyatini osonlashtiradi, bunday rejim jarayonning sog'lom kechiishi uchun sharoit yaratadi: faollik, o'qish va o'rganishga motivatsiya, uyg'otadi, samaradorlikka olib keladi. **Faol harakat rejimi** salomatlikni mustahkamlash, butun organizmning o'sishini to'g'ri shakllanishiga qaratilgan himoya rejimining bir qismidir. Bolalarni jismoniy salomatligiga qarab sport klublariga jalb qilish, nogiron bolalar uchun terapevtik va qo'llab-quvvatlovchi jismoniy tarbiya, sport sifatida va sog'lig'ini yaxshilash, kamchiliklarni tuzatish uchun sharoit yaratishni ko'zda tutadi. Modelning tashkiliy komponenti ta'lim faoliyatini tashkil etishga qaratilgan jarayonni nazarda tutadi. U maxsus yondoshuvlar, usullar, texnologiyalar va vositalarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot davomida og'zaki, vizual, amaliy, an'anaviy va maxsus korresion usullardan foydalanilgan. Bundan tashqari, innovasion texnologiyalar va interfaol o'qitish usullari qo'llanildi, bu esa o'quvchilarning bilim olish, ijtimoiy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon berdi. Ushbu texnologiyalar, usullar va vositalar nogiron o'quvchilarga darslarda teng ravishda qatnashish, bilim va ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyatini berdi. Inklyuziv ta'lim, o'quvchilar salomatligi va tibbiy yordam bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi sababli, amalda tibbiy model muhim omil hisoblanadi. **Tibbiy-ijtimoiy model** Alohida ehtiyojli bolalarga samarali tibbiy xizmat ko'rsatish, va doimiy ijtimoiy yordamga erishishga xizmat qiladi. U ehtiyoj doirasida samarali tibbiy xizmat qilish qoidalari, tarkibiy qismlar va talablarni o'z ichiga oladi. Adolatlilik bu **ijtimoiy prinsip bo'lib**, tizimli kuzatish, global qamrov, diqqat, ustuvorlik ushbu modelning tamoyillari hisoblanadi. **Tibbiy-ijtimoiy modelning** tarkibiy qismlari-nogiron bolalarni o'qitish jarayonida nogiron bolalarga tibbiy yordam ko'rsatish, nogiron bolalarning huquqlarini himoya qilish, o'z vaqtida tiklanish uchun sharoit yaratish, nogiron bolalarning oilalariga tizimli sog'liqni saqlash va rehabilitatsiya xizmatini tashkil etishda yordam berish sifatida foydalanilgan. Mahallaning ishtiroki tibbiy xizmatni tashkil etish, sog'liqni saqlash organlari tomonidan to'g'ri tashxis qo'yish, tegishli ta'lim turini tanlashda ota-onalarga tavsiyalar berishni tashkil qilish, inklyuziv ta'lim olish imkoniyatini yaratish, nogiron bolalarni maktabga borishini xavfsiz tashkil etilishini ta'minlash kabilardan iboratdir.



Integrativ modelning tuzilishi yuqoridagi modellarning barcha vazifalarini o‘z ichiga oladi.

Bolalar bilan psixologik-pedagogik ishlar quyidagi yo‘nalishlarda olib borilishi mumkin:

1. Ta’limni targ‘ib qilish, tushuntirish ishlari. "Qiyin" bolalar rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari tushuntiriladi, qo‘llab-quvvatlash, yordam berish, hamkasblar va bolalar o‘rtasida o‘zaro ta’sir va o‘rganish usullari efirga uzatiladi.

2. Qo‘shma ta’lim faoliyatini tashkil etish. Ishning texnikasi, usullari va shakli bolalarning yoshiga, ularning intellektual qobiliyatlariga va ishning mazmuniga qarab tanlanadi – har bir bolaning manfaatlarini hisobga olgan holda, yetakchi faoliyat va bevosita rivojlanish zonasiga muvofiq (L. S. Vygoskiy).

3. Psixologik treninglar o‘tkazish. Shaxsiy maslahat. Maxsus bolalarni guruh ishlariga kiritish. Shaxsiy o‘shini rivojlantirish, aks yettirish, muloqot qobiliyatlarini shakllantirish, ishonchli xatti-harakatlar va boshqa tematik uchrashuvlar.

4. Qo‘shimcha dam olish faoliyati. Bayramlar, ijodiy tadbirlar, choy partiyalari, norasmiy muloqotni tashkil yetish.

Inklyuziv ta’limning klaster modelining samaradorligiga erishishda qo‘llanilgan psixologik-pedagogik yondashuv ahamiyatli natijalarga erishilishida katta ahamiyat kasb etdi.

Adabiyotlar:

1. Юсупова А.Ю. Совместное обучение детей с различными образовательными возможностями в концепции Т.Хелльбрюгге: дис.канд. пед.наук / Юсупова Александра Юрьевна. - Казань, 2002. - 210с.

2. Ярская-Смирнова Е.Р. Социокультурный анализ нетипичности / Е.Р.Ярская - Смирнова. - Саратов: СГТУ, 1997. - 100с.

3. Яркина Т.Ф. Критический анализ состояния и тенденций развития буржуазной педагогики в ФРГ / Т.Ф. Яркина - М.: Педагогика, 1979. - 215с

4. Ямбург, Е.А. Школа для всех: Адаптивная модель (Теоретические основы и практическая реализация) / Е.А.Ямбург. - М.: Новая школа, 1997. - 352с.

5. Файзиева У.Ю. Особенности внедрения инклюзивного образования в Республике Узбекистан //Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў. - Нукус, 2023. - №2-1. Б. 248-256. (13.00.00 №20).

6. Файзиева У.Ю. Международная практика инклюзивного образования история становления инклюзивного образования //Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириў. - Нукус, 2023. - №2-1. - Б. 272-279. (13.00.00 №20).

7. Fayziyeva U.Y. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat umumta’lim maktab-internatlarining kelajagi-kasbiy ta’lim berishda // Inklyuziv ta’limning dolzarb masalalari: muammo va ularning yechimlari mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. - Toshkent, 2021. - B. 180-184.

8. Файзиева У.Ю. Условия для качественной и эффективной организации инклюзивного образования // Инклюзив таълимнинг долзарб масалалари: муаммо ва уларнинг ечимлари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами. - Тошкент, 2021. - B. 274-277.